

Ralf Willer*

Określanie granic karalności w procesie kształtowania się rosyjskiego prawa karnego**

Keywords: Russian criminal law, Soviet criminal law

Summary

Not all actions taken towards the commitment of a crime contain a sufficient degree of social danger to justify a reaction with the strong means of criminal law. But at what stage of crime does criminal liability begin? Preparation? Attempt? This article intends to determine the point at which a behaviour turns from being inoffensive into being socially dangerous in the history of Russian criminal law, assuming that the social and political changes Russia experienced within the past 150 years could not have been without impact on it.

As a matter of fact, the determination of the aforementioned „sufficient degree” of social danger widely depends on the aims a legislator strives for with its criminal laws. The more repressive the intent, the earlier liability begins. In criminal science objective and subjective approaches, as well as a set of unifying theories, intend to substantiate the minimal conditions of punishment for uncompleted crimes. Unlike the objective approach, requiring a real danger for the concrete object of crime, the more repressive subjective theory basically founds pre-completing liability on the pure intention of the subject of crime.

Russian criminal law began considering the beginning of criminal responsibility in the mid 19th century. The first criminal code of 1845, mainly influenced by the objective approach, did not fit the stoutly repressive interests of the empire’s regime. The 1864 modifications of the criminal code introduced a unifying approach, clearly dominated by subjective elements. Repression from then on would mainly depend on the criminal’s view

* Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu w Poczdamie (dr prawa), wykłada gościnnie na Université internationale de l’ouest de Paris (dawniej Paris X Nanterre). Autor dziękuje studentce prawa Julii Fait za pomoc w opracowaniu tekstów pisanych cyrylicą.

** W tłumaczeniu dr Ewy Kowalewskiej-Borys.

on his behaviour (art. 115 criminal code of 1864), even if punishment for preparation of crime remained exceptional.

Acts on criminal law by the Soviet government were to begin with unstructured, but repressive. Surprisingly, the first criminal codes did not strongly disagree with the empire's traditions. The turning point towards complete arbitrariness is marked by the 1926 Criminal Code, which introduced a material concept of crime giving up „formal confinements” of tribunals. Soviet authors may have always pretended an objective background of the material approach founded on the subject's social danger, but the repressive purposes and results clearly demonstrate its subjective nature. This is particularly clarified by the impact of the new code on the beginning of criminal liability. In order to amplify the society's power of impact against crime (and subversion), the criminal code provided for regular liability of attempt and preparation of crime. It abandoned limitations stipulating that preparation shall be considered as any „creation of requirements for a crime”. It hence opened responsibility for any kind of real or alleged action, or even omission, and made preparation of crime (especially of counterrevolutionary acts) one of the main incriminations during Stalin's repression period.

Not abandoning the material concept, the 1960 and 1996 Criminal Codes sustained the written elements of offence, and criminal law became more reliable again. Nevertheless neither the criminal code of 1960, nor the criminal code of 1996 abolished liability for preparation of crime, even if the later one restricts liability to preparation of grave and eminently grave crimes.

Regardless of the fact that current Russian legal literature does not actively discuss the foundation of criminal liability, it appears very clear that since 1864 all Russian legislators (as well as most in the world) mainly started from subjective concepts when fixing the beginning of criminal liability. Soviet criminal law was thus unable to emancipate from the traditional approaches and even amplified arbitrariness under the criminal code of 1926. Today, the most excessive consequences of arbitrariness are eased by objective frictions, shown for instance in an obligatory mitigation of punishment for attempt and preparation of crime.

1. Wprowadzenie

Nie każde zachowanie zmierzające do dokonania przestępstwa przedstawia karalną bezprawność czynu. Reagowanie karą na takie zachowanie wydaje się usprawiedliwione dopiero po osiągnięciu określonego stopnia społecznej doniosłości (relewantności). Abstrakcyjne planowanie w myślach określonego przestępstwa w sposób niewystarczający narusza porządek prawny i społeczny, żeby wywołać karalność takiego postępowania. Nawet uzewnętrznione zachowanie, które w określony sposób sprzyja dokonaniu czynu przestępnego, nie jest bez wyjątku karygodne: któż chciałby ukarać małżonkę, która poprzestała na wyszukaniu w bibliotece w podręczniku do medycyny informacji dotyczącej możliwie

najskuteczniejszego środka w celu zabicia męża?¹ Wprowadzenie karalności zakłada, że sprawca przekracza pewien próg bezprawia, tworzący granicę między niekaralnym a karalnym zachowaniem. Ten próg nie jest przy tym ściśle związany z wypełnieniem całokształtu znamion przestępstwa. Sprawca może bowiem przekroczyć ten próg, jeśli tylko usiłuje popełnić przestępstwo, a zatem kiedy ujawni swoje zachowanie zmierzające, przynajmniej według jego zamiaru, bezpośrednio do dokonania, które jednak nie następuje². Sporadycznie również samo przygotowanie w celu popełnienia czynu zabronionego może okazać się karalne. Obojętne jest natomiast, czy dopiero wskutek tych przygotowań sprawca stworzył warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do popełnienia przestępstwa³.

Poniższe rozważania skupiają się wokół pytania, jak zmiany stosunków społecznych i politycznych oddziałują na określenie progu karalności abstrahującego od dokonania czynu. Jest to szczególnie widoczne na przykładzie historycznego rozwoju rosyjskiego systemu prawa karnego, który należy do najbardziej uzależnionych od wpływu gwałtownych polityczno-prawnych przewrotów, prądów i koniunktur.

2. Naukowe określenie progu bezprawia

W rosyjskiej nauce prawa karnego istnieją dwa, u podstaw odmienne, stanowiska dotyczące określenia progu bezprawia⁴. Odzwierciedla się to przede wszystkim w prawnokarnej doktrynie powstałej we Francji i w Niemczech w XIX w., których to najważniejsze elementy obu porządków prawnych zostały recypowane do rosyjskiego systemu prawnego. Doktryny te tworzą w dzisiejszej rosyjskiej nauce prawa karnego, jak zresztą w wielu innych państwach⁵, tylko pewien podstawowy konsens. Współczesna nauka właściwie już się nimi aktywnie nie zajmuje. Ich wpływ na ustawodawstwo i na praktykę prawną manifestuje się wszakże, gdy analizuje się bezprawność w celu penalizacji zachowania niestano-

¹ Tytułem przykładu: Н. Ф. Кузнецова, *Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву*// *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 210–399 [261].

² Ta definicja usiłowania jest mocno uproszczona i nie rości sobie prawa do kompletności. Na potrzeby tego artykułu ma służyć jako wersja robocza.

³ А. П. Чебышев-Дмитриев, *О покушении*, Санкт-Петербург 1866, s. 62; Н. С. Таганцев, *О преступлениях против жизни по русскому уголовному праву*, Санкт-Петербург 1870, s. 299–300.

⁴ Oprócz ww. reprezentowane są różne inne odmiany doktryny subiektywnej, które dzisiaj należą do doktryny panującej, a której przedstawienie z uwagi na ograniczone ramy opracowania należy niestety pominąć.

⁵ M. Brockhaus, *Die strafrechtliche Dogmatik von Vorbereitung, Versuch und Rücktritt im europäischen Vergleich unter Einbeziehung der aktuellen Entwicklungen zur „Europäisierung“ des Strafrechts*, Hamburg 2006, s. 447.

wiącego jeszcze urzeczywistnienia znamion określonego czynu przestępczego, jako uzasadnienie jego karania.

To uzasadnienie penalizacji, karalności jest tylko częściowo możliwe obiektywnie do ustalenia. Podstawę karalności niedokonanego czynu przestępczego stanowi realne zagrożenie dla dobra prawnego, jak np. życia czy zdrowia człowieka etc.⁶ Karę za dążenie sprawcy do dokonania czynu przestępczego można usprawiedliwić tylko w takim stopniu, „w jakim dążenie to zmierza bezpośrednio ku dokonaniu przestępstwa”⁷. Przygotowanie przestępstwa⁸, przestępstwo urojone i usiłowanie nieudolne⁹, które same w sobie nie stanowią zagrożenia dla dóbr prawnie chronionych, muszą z tej przyczyny pozostać bezkarne. Granica bezkarności, w tym rozumieniu, jest obniżona: karygodne wydaje się dopiero usiłowanie dokonania. Jeżeli natomiast chociaż raz granica została przekroczona, kara następuje niezależnie od rodzaju dobra chronionego prawem¹⁰. W każdym przypadku odstąpienie od dokonania, czynny żal, skutkuje złagodzeniem kary, gdyż sprawca nie może raz wywołanego przez siebie zagrożenia zlikwidować¹¹. Wytworzony przez sprawcę obiektywny potencjał w zakresie popełnienia czynu zabronionego i wyrządzenia szkody zostaje, zgodnie z tym poglądem, uwzględniony w ramach dyrektyw wymiaru kary. Sprawca, który wyrządził szkodę mniejszą niż planował bądź zamiast szkody spowodował jedynie zagrożenie dla dobra prawnego, ponosi mniejszą karę niż sprawca, który dokonał czynu przestępczego lub nawet sprawca, który usiłował go dokonać¹². Natomiast stanowisko subiektywne poszukuje uzasadnienia penalizacji określonych zachowań we wrogim nastawieniu do prawa – „złej woli” – sprawcy, o ile znajdzie ona wyraz, uzewnętrznia się w jego zachowaniu¹³. Nie jest bowiem decydujące to, co sprawca obiektywnie osiągnął

⁶ С. И. Баршев, *К учению о покушении*, „Московские университетские известия” 1865, № 4, s. 1–13 [6]; В. В. Питецкий, *Уголовная ответственность за негодное покушение*, w: *Актуальные проблемы правоведения в современный период*, Томск 1991, s. 142–143 [142]; О. Ратовский, *О покушении на преступление*, Казань 1842, s. 18–19.

⁷ С. И. Баршев, *op. cit.*, s. 1–13 [7].

⁸ Т. Г. Понятовская, *Концептуальные основы системы и понятий институтов уголовного и уголовно-процессуального права*, Ижевск 1996, s. 161. Podobnie: Т. В. Церетели, *Наказуемость приготовления к преступлению по советскому уголовному праву*, „Социалистическая законность” 1954, № 12, s. 10–14 [12].

⁹ С. И. Баршев, *О мере наказаний*, Москва 1840, s. 82; Т. В. Церетели, *Причинная связь в уголовном праве*, Москва 1963, s. 336, 339; М. Гродзинский, *Негодное покушение в советском праве*, „Революционная законность” 1926, № 15, s. 49–53 [49].

¹⁰ Т. Г. Понятовская, *op. cit.*, s. 156.

¹¹ С. И. Баршев, *О мере наказаний*, *op. cit.*, s. 76–77; I. Foinitzki, *Das russische Kaisertum*, [in:] F. von Liszt, *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart*, Band 1, Berlin 1894, s. 269–312 [288]; R. von Hippel, *Untersuchungen über den Rücktritt vom Versuch*, Berlin 1966, s. 78.

¹² Т. В. Церетели, *Причинная связь в уголовном праве*, Москва 1963, s. 330–332; Д. Флетчер, А. В. Наумов, *Основные концепции современного уголовного права*, Москва 1998, s. 424; М. Гродзинский, *Негодное покушение в советском праве*, „Революционная законность” 1926, № 15, s. 49–53 [49]; Б. С. Никифоров, *Об объекте преступления*, „Советское государство и право” 1948, № 9, s. 36–49 [46].

¹³ С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [57, 72].

lub mógłby osiągnąć, lecz to, co chciał on osiągnąć¹⁴. Zatem jedynie w niewielkim stopniu uwzględniać należy formę działania sprawcy. Karalność można już wprowadzić na etapie dużo wcześniejszym, przed bezpośrednim zagrożeniem dobra prawnego, już w ramach czynności przygotowania do dokonania czynu zabronionego. Zatem również usiłowanie nieudolne wydaje się być karygodne, ponieważ wyraża wrogi stosunek sprawcy do prawa, nawet jeśli usiłujący nieudolnie nie uświadamia sobie, że dokonanie w ogóle lub w ten konkretny sposób jest niemożliwe¹⁵. W ten sposób również karalność samego, czystego wrogiego stosunku sprawcy do prawa może być uzasadniona¹⁶. Niezmiennie negatywna, subiektywna postawa sprawcy, według teorii radykalnie subiektywnych, wyklucza (obligatoryjne) zróżnicowanie przy wymiarze kary. Jeśli natomiast odpada zła wola, a sprawca okazuje to poprzez odstąpienie od dokonania przestępstwa, odpada wówczas właściwy powód karalności i sprawca pozostaje bezkarny¹⁷.

3. Granice karalności w historii rosyjskiego prawa karnego

3.1. Różnicowanie się pojęć karygodnej bezprawności i dokonanego czynu zabronionego

Rosyjskie prawo karne aż do początku czasów nowożytnych pozostawało nacechowane kazuistyką (skutkową)¹⁸. Stąd też nie mogło rozstrzygnąć kwestii dotyczącej potrzeby karalności czynu, oderwanej wszakże od dokonania przestępstwa¹⁹. We wczesnych aktach ustawodawczych, począwszy od *Ruskiej Prawdy* aż do *Artykułów wojskowych* Piotra I, można w każdym razie wykazać związane z przebiegiem przestępstwa delikty wyrażające postawę moralną czy też delikty czynnościowe (karalne na podstawie czynu, nie skutku)²⁰. Przełomem w dogma-

¹⁴ J. Baumann, U. Weber, W. Mitsch, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 11. wydanie z 2003 Bielefeld, §26, teza 15.

¹⁵ Г. Колоколов, *К учению о покушении*, Москва 1884, s. 230–231; О. Ратовский, *О покушении на преступление*, Казань 1842, s. 46.

¹⁶ Т. В. Церетели, *Наказуемость приготовления к преступлению по советскому уголовному праву*, „Социалистическая законность” 1954, № 12, s. 10–14 [13].

¹⁷ Н. С. Таганцев, *О преступлениях против жизни по русскому уголовному праву*, Санкт-Петербург 1870, s. 326.

¹⁸ I. Foinitzki, *Das russische Kaisertum*, [w:] F. von Liszt, *Die Strafgesetzgebung der Gegenwart*, Band 1, Berlin 1894, s. 269–312 [273].

¹⁹ Inny pogląd: И. Д. Беляев, *Лекции по истории русского законодательства*, Санкт-Петербург 1888, s. 231; О. И. Чистяков, *Российское законодательство X–XX веков*, т. 3, *Соборное уложение 1649 года*, Москва 1988, s. 270.

²⁰ Por. art. 9 *Ruskiej Prawdy*, [w:] В. Д. Греков, *Правда Русская. Комментарий*, т. 2, Москва 1947; rozdz. 2, art. 1 *Sobornego Ułożenija cara Aleksego Michajłowicza z 1649 r.*, [w:] А. Г. Маньков, *Законодательные памятники Русского централизованного государства XV–XVII веков. Соборное уложение 1649 года*, Ленинград 1987; art. 19 i 127 *Artykułów wojskowych* (1715), [w:] *Артикул воинский с кратким толкованием*, Санкт-Петербург 1755. Także: С. В. Чернокозинская, *Приготовление*

tyce w sposobie podejścia do bezprawności jako uzasadnienia karalności stała się *Instrukcja Jej Cesarskiej Mości Katarzyny II z 1767 r.*²¹ *Instrukcja* wprowadzała regulację karalności związaną z urzeczywistnieniem konkretnie opisanych znamion czynu przestępnego. Po raz pierwszy w pisanym prawie rosyjskim różnicowała ona bezprawność usiłowania od oczywiście poważniejszej bezprawności dokonania przestępstwa (art. 201). Przepisy art. 201 zd. 1 i art. 477 zd. 3 zawierały programowe odejście od możliwości karalności subiektywnego nastawienia sprawcy i określały granice karalności w sposób obiektywny, pozostawiając zupełnie poza uwagę subiektywny zamiar sprawcy. „Karygodne powinno się określać takie zachowanie sprawcy, gdy się da wyraźnie rozpoznać zamiar tego, kto chce dokonać zbrodni” (zd. 3).

3.2. Prawo karne carskiej Rosji: pomiędzy ochroną przed samowolą a zapewnieniem skuteczności represji

Dopiero wraz z wydaniem w 1845 r. *Kodeksu kar głównych i poprawczych*²² można mówić o rozwoju rosyjskiego systemu prawa karnego. Również i ten akt miał charakter silnie kazuistyczny, jednakże zawierał wiążące regulacje w zakresie przesłanek prawnokarnej odpowiedzialności.

W części ogólnej *Kodeksu* karalność czynu była bardziej skoncentrowana na kryteriach obiektywnych. Zaznaczył się tutaj wyraźnie wytworzony w panującej doktrynie prawnej kierunek: ukrócić samowolę sądową, a wzmocnić prawno-karną pewność. Regulacja karalności zakładała karalność dopiero usiłowania zbrodni, a więc „zachowania się sprawcy, które stanowi początek lub kontynuację uzewnętrzniania jego złego zamiaru” (art. 11). Panująca najpierw doktryna obiektywna statuowała karalność, gdy „zachowanie sprawcy stanowiło sumę ustawowych znamion określonej zbrodni”²³.

Zgodnie z przepisem art. 9f *Kodeksu*, samo uzewnętrznienie zamiaru (*обнаружение умысла*), jak również przygotowanie przestępstwa (*приготовление к преступлению*) oznaczały początkowe fazy prawnie relewantnego pochodzenia

к преступлению: основания и принципы криминализации, влияние на квалификацию преступления и наказание (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук), Саратов 2005, s. 24; В. И. Сергеевич, *Лекции и исследования по древней истории русского права*, Санкт-Петербург 1903, s. 363, 416; А. И. Ситникова, *Приготовление к преступлению и покушение на преступление*, Москва 2006, s. 14.

²¹ Opublikowana w: Л. Ф. Пантелеев, *Наказ Ее Императорского Величества Екатерины II Самодержицы Всероссийския, данный Комиссии о сочинении проекта нового уложения*, Санкт-Петербург 1893. *Instrukcja* nie stała się obowiązującym prawem, ale miała wpływ na dalsze dzieje prawa rosyjskiego.

²² Opublikowane w: О. И. Чистяков, *Российское законодательство X–XX веков*, т. 6, *Законодательство первой половины XIX века*, Москва 1988, s. 161–162.

²³ С. И. Баршев, *К учению о покушении*, „Московские университетские известия” 1865, № 4, s. 1–13 [7]; X. Gretener, *Strafgesetzbuch für Russland. Allgemeiner Theil*, St. Petersburg 1882, s. 163.

przestępstwa. Jednakże zgodnie z przepisem art. 117f zachowania takie miały być ścigane tylko wyjątkowo na mocy wyraźnego ustawowego upoważnienia. Jednakże przepis art. 118 rozszerzał tę możliwość w zakresie formy stadialnej przygotowania przez klauzulę generalną, zgodnie z którą karalność powinna nastąpić również wtedy, gdy sprawca swoimi czynnościami przygotowawczymi stwarza „zagrożenie dla większej liczby osób lub całego społeczeństwa”. Jednakże w praktyce klauzula ta odgrywała minimalną rolę²⁴.

Całokształt ustawowych znamion przygotowania, określony przepisem art. 10, ograniczał zachowanie sprawcy do pozyskania lub przysposobienia środków, i w ten oto sposób bardzo wąsko formułował ustawowe znamiona. Również regulacja usiłowania początkowo wskazywała na kryteria obiektywne. Przepis art. 121 z kolei porządkował przypadki obligatoryjnego złagodzenia kary w zależności od formy stadialnej przestępstwa w czasie jej zakończenia. Wydaje się, że art. 121 *Kodeksu*, w brzmieniu z 1845 r., od początku wykluczał karalność usiłowania nieudolnego²⁵, określając je jako „to wszystko, co zostało uczynione przez oskarżonego, co mógł on uważać za niezbędne do uzewnętrznienia swojego zamiaru”. Całokształt tego czysto obiektywnego ujęcia został jednak naruszony wskutek określonej w art. 119 możliwości odstąpienia od dokonania przestępstwa, skutkującej zaniechaniem ukarania sprawcy.

Tymczasem ta obiektywna tendencja występująca w części ogólnej *Kodeksu* pozostawała w sprzeczności z represyjnością części szczególnej. Tutaj bowiem znalazły się przepisy ustanawiające karalność przygotowania do całego rzędu przestępstw przeciwko bezpieczeństwu państwa, przestępstwa obrazy majestatu oraz innych im podobnych o szczególnym ciężarze gatunkowym. Dodatkowo w 1879 r. katalog tych przestępstw został znacznie rozszerzony²⁶. Uzupełnić należy, że te nowe uregulowania, wpisując się, z punktu widzenia techniki ustawodawczej, w kazuistyczność całego aktu, nie ograniczały się jedynie do ustanowienia karalności określonych zachowań, lecz częściowo zaostrzały również penalizację. W przepisie art. 1928, rozszerzającym karalność przygotowania do przestępstwa umyślnego zabójstwa, nawet ciężar dowodu został przerzucony na sprawcę²⁷.

²⁴ X. Gretener, *Strafgesetzbuch für Russland Allgemeiner Theil*, St. Petersburg 1882, s. 179.

²⁵ С. И. Баршев, *О мере наказаний*, Москва 1840, s. 80, 89; А. П. Чебышев-Дмитриев, *О покушении*, Санкт-Петербург 1866, s. 121.

²⁶ Zob. tekst po zmianach z 1879 r.: И. П. Анисимов, *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных с разъяснениями по решениям кассационного департамента правительствующего Сената*, Санкт-Петербург 1879. Także: С. В. Чернокозинская, *Криминализация приготовления к преступлению в истории российского уголовного законодательства*, „Вестник юридического факультета” 2003, № 1, Саратов, s. 34–42 [36].

²⁷ Н. С. Таганцев, *О преступлениях против жизни по русскому уголовному праву*, Санкт-Петербург 1870, s. 303–304.

*Ustawa o karach wymierzanych przez sędziów pokoju z dnia 9 marca 1864 r.*²⁸ znowelizowała w sposób istotny KKGP, wyodrębniając cały katalog przestępstw. Uregulowanie karalności usiłowania zostało przesunięte w istotny sposób w kierunku subiektywnym. Art. 115 w znowelizowanej wersji wyjaśniał, że z wyjątkiem usiłowania za pomocą sił nadprzyrodzonych (czarów), usiłowanie nieudolne powinno zawsze być zagrożone karą²⁹.

Podstawą karalności stała się w pierwszym rządzie „zła wola” sprawcy (*злая воля*), a więc jego nastawienie wobec przestępstwa, do dokonania którego sprawca dążył. Nowelizacja z 1864 r. była z całą pewnością motywowana politycznie, gdyż od początku lat 60. XIX w. Rosja była wstrząsana powstaniami, kryzysami i rewoltami. Wszakże postępująca subiektywizacja odpowiedzialności współgrała z nowymi kierunkami naukowymi tamtej epoki. Stworzony przez N. G. Tagancewa model prawnokarnego stopniowania woli jako podstawy karalności zakomunikowanej woli, znajdującej się w fazie realizacji, jak również woli zrealizowanej³⁰, doprowadził wkrótce do wypracowania naukowego modelu karalności przygotowania i usiłowania.

Zupełne odejście od koncepcji obiektywnego zagrożenia dobra prawnego nie powinno automatycznie prowadzić do wyłączenia prawnokarnej odpowiedzialności, lecz co do zasady powinno skutkować odpowiedzialnością za niedokonane przestępstwo. Dominująca od końca 1860 r. doktryna subiektywna (*Vereinigungslehre*) wymagała dla zaistnienia usiłowania bardziej jednoznacznego ujawnienia przez sprawcę jego bezpośredniej woli realizacji zabronionego czynu³¹. Miało to nastąpić przez przyjęcie, że decydując się jednak na przestrzeganie porządku prawnego, sprawca „nie może powiedzieć, ja nie chcę zaczynać, lecz musi powiedzieć, ja chcę przestać”³². Jednakże doktryna ograniczyła naukowe rozważania tylko do instytucji usiłowania, odrzucając zaś w dalszym ciągu karalność przygotowania³³.

Mając na względzie ten kierunek rozwoju nauki prawa karnego, nie może zdumiewać, że również bardzo awangardowa część ogólna *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных* z dnia 22 marca 1903 r.³⁴, znanego jako kodeks

²⁸ Opublikowane w: *Мировой Суд. Свод законоположений, относящихся до дел, подсудных мировым судебным установлениям, с разъяснением по решениям кассационных департаментов Сената*, Москва 1869, s. 88–137.

²⁹ H. C. Таганцев, *О преступлениях против жизни по русскому уголовному праву*, Санкт-Петербург 1870, s. 335.

³⁰ H. C. Таганцев, *Русское уголовное право. Часть общая*, т. 1, *Уголовное право*, Тула 2001 (reprint wydania z 1902 r.), s. 531.

³¹ A. П. Чебышев-Дмитриев, *О покушении*, Санкт-Петербург 1866, s. 88.

³² *Ibidem*, s. 67.

³³ С. В. Познышев, *Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права*, Москва 1912, s. 346; H. C. Таганцев, *О преступлениях против жизни по русскому уголовному праву*, Санкт-Петербург 1870, s. 303.

³⁴ Opublikowane w: *Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, утвержденное 22 марта 1903 года*, Санкт-Петербург 1903.

Tagancewa, uwzględniała zasadniczo tę koncepcję³⁵. Szczególnie widoczne jest to na przykładzie wprowadzenia instytucji fakultatywnego złagodzenia kary (art. 49 ust. 2 w związku z art. 53), a poza tym na przykładzie karalności usiłowania nieudolnego, wszakże z wyjątkiem usiłowania, gdy sprawca zupełnie nie uświadamiał sobie, że dokonanie jest niemożliwe lub gdy usiłowanie nastąpiło przy użyciu sił nadprzyrodzonych³⁶. Do tego należy dodać prawną możliwość czynnego żalu, skutkującą bezkarnością usiłującego, w postaci negatywnego znamienia: usiłowanie jest tylko wtedy karalne, „gdy zachowanie usiłującego nie może być realizowane z powodu niezależnego od woli usiłującego”. Wszakże rezultatem takiego ujęcia było znaczne podwyższenie progu bezprawności. Prawidłowością stała się więc karalność jedynie usiłowania dokonania zbrodni, natomiast usiłowanie występku było karalne (art. 49 ust. 3) tylko wtedy, gdy przepis szczególny tak stanowił. Przygotowanie, zgodnie z art. 50 ust. 2, z powodu braku jednoznacznego oznaczenia bezprawności³⁷ pozostawiono jako bezkarne.

3.3. Odmaterializowanie bezprawności w prawie karnym Związku Sowieckiego

A) Od rewolucyjnego prawa karnego do komunistycznego

Komunistyczny rząd rewolucyjny usiłował wyemancypować prawo karne z tradycji prawnej obowiązującej za caratu³⁸. Nastąpiło to wprawdzie, zgodnie z zasadą *salus revolutiae – suprema lex*³⁹, przez zastąpienie dotychczasowego porządku prawnego rewolucyjną świadomością prawną sędziów⁴⁰. Stosunkowo szybko przekonano się jednak, że również nowy ustrój społeczny – aż do pożądanego zlikwidowania przyczyn przestępczości wskutek przewyciężenia różnic klasowych⁴¹ – potrzebował prawnokarnej ochrony oraz przepisów prawnych

³⁵ Kodeks ten wszedł w życie w czasie pierwszej wojny światowej na okupowanych terenach Polski i przyszych republik nadbałtyckich, w samej Rosji był raczej tylko wyznacznikiem kierunku rozwoju prawa karnego.

³⁶ X. Gretener, *Strafgesetzbuch für Russland. Allgemeiner Theil*, St. Petersburg 1882, s. 171; C. B. Познышев, *Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права*, Moskwa 1912, s. 365–366.

³⁷ A. H. Круглевский, *Учение о покушении на преступление*, t. 1, Санкт-Петербург 1917, s. 51; Я. А. Свиштунов, *Добровольная остановка при покушении*, Санкт-Петербург 1914, s. 47–48.

³⁸ Г. В. Швеков, *Первый советский уголовный кодекс*, Moskwa 1970, s. 105–107; M. Tschelzoff-Bebutoff, *Das Straf- und Strafprozeßrecht der Sowjet-Union*, [in:] E. Kełman, H. Freund, *Die juristische Literatur der Sowjet-Union*, Berlin 1926, s. 28–45 [28].

³⁹ M. Tschelzoff-Bebutoff, *Das Straf- und Strafprozeßrecht der Sowjet-Union*, [in:] E. Kełman, H. Freund, *Die juristische Literatur der Sowjet-Union*, Berlin 1926, s. 28–45 [29].

⁴⁰ *Декрет от 24 ноября 1917*, [w:] И. Т. Голяков, А. А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Moskwa 1953, s. 15–16; *Декрет от 30 ноября 1918*, [w:] *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и крестьянского правительства РСФСР 1918*, № 85, roz. 889.

⁴¹ В. С. Жеребин, *Противоречия при социализме и право*, Владимир 1972, s. 121–122.

regulujących poszczególne przypadki. Aż do połowy 1918 r. pojawiały się pojedyncze, podobne do norm karnych, kwalifikowane regulacje, które w sposób kazuistyczny reagowały na pojawiające się problemy społeczne lub też miały służyć ich zwalczaniu⁴². Jednakże pozbawione były one jakiegokolwiek systematyki⁴³. Nie może więc budzić zdziwienia, że bolszewicki „ustawodawca” nie posłużył się abstrakcyjnym progiem bezprawności, lecz stworzył przestępstwa karalne na podstawie czynu (nie skutku) i przestępstwa będące tylko zewnętrznym przejawem niebezpieczeństwa sprawcy. Oczywiście, regularnie mówiono o *попытка*, jednakże ten nietechniczny termin nie określał usiłowania w jego prawnokarnym znaczeniu. Do klasycznej techniki ustawodawczej powrócono pod koniec 1918 r.⁴⁴ Po raz pierwszy wyraźne rozszerzenie karalności na usiłowanie (*покушение*) znalazło się w art. 3 Dekretu z dnia 23 maja 1918 r. o korupcji⁴⁵.

Prawnokarny fundament stworzyły *Прzewodnie zasady prawa karnego RSFRR* z dnia 12 grudnia 1919 r.⁴⁶ Do istniejących poszczególnych dekretów dodano część ogólną prawa karnego. Były one naznaczone interesem maksymalnej ochrony „porządku” rewolucyjnego kraju, osłabionego wojną domową. Dlatego zapewne pojawiły się w nich pierwsze założenia prawa karnego prewencyjnego. To zaś pomogło utrzymać subiektywnie zorientowany próg karalności, gdyż tylko subiektywne kryteria mogły w wyznaczony prewencyjny sposób przeciwdziałać niebezpieczeństwu powrotu do przestępstwa⁴⁷. Jak to wyraził klasyk rosyjskiego prawa karnego: „Kto chce ukarać również takiego sprawcę, który na przykład zamiast trucizny zaaplikował cukier, ten chce ukarać dlatego, że to niebezpieczeństwo skutecznego dokonania jest przyszłe, bo zakłada, że sprawca, jak tylko rozpozna swój błąd, podejmie usiłowanie w sposób skuteczny, wybierając środki nadające się do dokonania czynu przestępnego”⁴⁸. Zatem regulacja karal-

⁴² Inne przykłady omówione w: В. Д. Иванов, *Развитие советского законодательства о стадиях совершения умышленного преступления*, „Сборник статей адъюнктов и соискателей Московской высшей школы Министерства охраны общественного порядка СССР”, Москва 1967, s. 59–70 [61].

⁴³ П. Стучка, *К десятилетию советской юстиции (воспоминания и перспективы)*, „Еженедельник советской юстиции” 1927, № 43, s. 1330–1331 [1331].

⁴⁴ А. А. Герцензон, *Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919*, „Проблемы социалистического права” 1938, № 3, s. 3–23 [5]. Inaczej: В. Д. Иванов, *Развитие советского законодательства о стадиях совершения умышленного преступления*, „Сборник статей адъюнктов и соискателей Московской высшей школы Министерства охраны общественного порядка СССР” Москва 1967, s. 59–70 [60]; А. А. Герцензон и др., *Ш.С. Грингауз, История советского уголовного права*, Москва 1947, s. 153

⁴⁵ И. Т. Голяков, А. А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Москва 1953, s. 25.

⁴⁶ *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и крестьянского правительства РСФСР* 1919, № 66, art. 590.

⁴⁷ П. А. Фефелов, *Механизм уголовно-правовой охраны: основные методологические проблемы (Автореферат диссертации на соискание степени доктора юридических наук)*, Екатеринбург 1993, s. 7–8.

⁴⁸ С. И. Баршев, *О мере наказаний*, Москва 1840, s. 82.

ności przewidywała karalność również przygotowania do popełnienia przestępstwa (art. 19). Całokształt znamion określających przygotowanie został jednak ograniczony do kształtu prawnego z okresu przedrewolucyjnego. Jednocześnie w brzmieniu norm prawnych widać wyraźnie tendencję rozszerzającą karalność: w miejsce negatywnego sformułowania, w porównaniu do przedrewolucyjnego prawa – „przygotowanie stanowi tylko [...] uzyskiwanie lub przysposabianie” – nastąpiło ujęcie od strony pozytywnej, że chodzi tutaj o karalny wzór zachowania. Możliwość odstąpienia od czynu (czynny żal) została przywrócona w formie negatywnie określonego znamienia w przepisie określającym usiłowanie (art. 18). Szczególnie widoczne było założenie subiektywne w redakcji art. 20, który określał karalność z powodu samego niebezpieczeństwa sprawcy i wymiar kary, nie zaś karalność zarzucanej mu formy czynu. W ten sposób zróżnicowanie form stadialnych przestępstwa straciło na znaczeniu⁴⁹. Art. 20 zastąpił bowiem realne niebezpieczeństwo konkretnego czynu zagrażającego konkretnemu dobru prawnemu, który to czyn zgodnie z art. 5 stanowił podstawę odpowiedzialności karnej – niebezpieczeństwem sprawcy, który zagrażał całemu porządkowi prawnemu⁵⁰. To – abstrakcyjne – niebezpieczeństwo powinno się uwidocznic (jak twierdzono) już w naruszeniu normy prawnej przewidującej określoną karę. W ten sposób karalność przygotowania i usiłowania nie potrzebowała żadnego szczególnego uzasadnienia. Doprowadzenie do ukarania sprawcy zależało od uznania sądu. Droga do materialnego ujęcia całokształtu ustawowych znamion czynu zabronionego była jeszcze daleka; tylko od uznania sędziego zależał wymiar kary, który miał uwzględniać potencjalne niebezpieczeństwo zagrażające ze strony sprawcy.

B) Kodeks karny z 1922 r.

W pełni usystematyzowane prawo karne zostało wprowadzone dopiero przez *Kodeks karny* z dnia 1 lipca 1922 r.⁵¹ Pozostawał on jeszcze pod wpływem klasycznej doktryny prawa karnego (techniki ustawodawczej), wiążąc określone przestępstwa z karami. Przejawem tej tendencji było odniesienie karalności z powrotem do usiłowania czynu zabronionego. Granice karalności część nauki chciała wówczas określić według kryteriów obiektywnych⁵², inna część doktryny

⁴⁹ Taki pogląd został zaprezentowany w czasie zjazdu pracowników radzieckiego wymiaru sprawiedliwości w 1922 r. Zob. *IV Всероссийский Съезд деятелей советской юстиции*, Moskwa 1922, cytowany w: В. Д. Меньшагин, *Усиление охраны личной собственности граждан: Указ Президиума Верховного совета СССР от 4 июня 1947*, Moskwa 1948, s. 20.

⁵⁰ R. Maurach, *System des russischen Strafrechts*, Berlin/Breslau 1928, s. 132 f.; С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [78–79].

⁵¹ Opublikowane w: И. Т. Голяков, А. А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Moskwa 1953, s. 116.

⁵² Л. Саврасов, *О степени осуществления преступного намерения*, „Рабочий суд” 1925, № 45–46, s. 1675–1682 [1676].

– według mieszanego kryterium subiektywno-objektywnego⁵³, wypracowanego w przedrewolucyjnej literaturze. Przepis art. 14 ponownie wprowadził możliwość odstąpienia od popełnienia czynu i gwarantował bezkarność w razie czynnego żalu sprawcy. W art. 12 ust. 1 ustawa zawierała wprawdzie legalną definicję przygotowania do przestępstwa, która na podstawie wprowadzonej klauzuli generalnej, skutkującej uwzględnieniem każdego zachowania powodującego jakąkolwiek zmianę w świecie zewnętrznym, wydawała się faktycznie nie mieć granic⁵⁴. Wszakże art. 12 ust. 2 w swojej pierwotnej wersji stanowił samodzielną podstawę odpowiedzialności karnej penalizowanego przygotowania, które nie znajdowało się w innych przepisach prawnych ustawy. W tym samym czasie praktyka sądowa wprowadziła karalność przygotowania przede wszystkim w zakresie najcięższej przestępczości oraz zbrodni przeciwko bezpieczeństwu państwa, a to częściowo wskutek przesunięcia granicy usiłowania⁵⁵, lub też wskutek uchybienia normie z art. 12 ust. 2⁵⁶. W reakcji na częściową krytykę doktryny dotyczącą bezkarności przygotowania⁵⁷ ustawa z 10 lutego 1923 r.⁵⁸ przez zmianę art. 12 ust. 2 umożliwiła zastosowanie „środków społecznej ochrony” w rozumieniu art. 46 i 49 wobec sprawców przygotowania do przestępstwa. W ten sposób przygotowanie nie zostało co do zasady uznane za karygodne, ponieważ ustawa wprowadziła jedynie możliwość zastosowania środków prewencyjnych, nie zaś represji karnej. Tym samym została też osłabiona teoria o niebezpieczeństwie stanu faktycznego⁵⁹. W każdym razie przeważająca część doktryny krytykowała generalną karalność przygotowania do popełnienia przestępstwa z powodu braku zarówno obiektywnego zagrożenia dla dobra prawnego, jak i braku „świadectwa” dla subiektywnego niebezpieczeństwa sprawcy⁶⁰.

⁵³ Н. Н. Паше-Озерский, *К вопросу о покушении на преступление (Опыт комментария ст. 13 и 14 Уголовного кодекса)*, „Вестник советской юстиции” 1924, № 1 (11), s. 5–7 [6].

⁵⁴ Л. Шварц, *Из текущей практики. III. Несколько слов о приготовлении и покушении на преступное деяние*, „Право и жизнь” 1925, № 1, s. 87–89 [87].

⁵⁵ Por. sprawę karną opisaną w: *Еженедельник советской юстиции* 1922, № 4, s. 321–322.

⁵⁶ Na przykład: *Циркуляр Военной коллегии Верховного трибунала ВЦИК от 29 сентября 1922*, [w:] „Еженедельник советской юстиции” 1922, № 37–38, s. 16. Także: Н. Ф. Кузнецова, *Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву*, w: *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 210–399 [218]; М. С. Строгович, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу редакции 1926 г.*, „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [846].

⁵⁷ Za bezkarność opowiadał się: В. Гольдинер, *Объективизм и субъективизм в советском уголовном праве*, „Вестник советской юстиции” 1926, № 16 (24), s. 630–634 [631]. Inaczej: М. С. Строгович, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу редакции 1926 года*, „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [845–846]; А. Н. Трайнин, *Подделка денег и знаков по уголовному кодексу*, „Право и жизнь” 1924, № 5–6, s. 52–53 [52].

⁵⁸ Przedrukowane w: И. Т. Голяков/А.А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Москва 1953, s. 159.

⁵⁹ R. Maurach, *System des russischen Strafrechts*, Berlin/Breslau 1928, s. 128; U. Schittenhelm, *Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht*, Freiburg 1993, s. 47.

⁶⁰ Э. Я. Немировский, *Советское уголовное право. Части общая и особенная. Пособие по изучению науки уголовного права и действующего уголовного кодекса СССР*, Одесса 1925, s. 117–118;

C) Ustawodawstwo karnistyczne lat 1924–1926

Prawdziwy przełom w tradycyjnej koncepcji prawa karnego nastąpił wraz z uchwaleniem *Zasad przewodnich ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych* z dnia 31 października 1924 r.⁶¹ i związanego z nim *Kodeksu karnego RSFRR* z dnia 26 listopada 1926 r.⁶² W interesie możliwie jak najszerszej prawnokarnej ochrony ustroju społecznego⁶³ uwolniono sądy od „formalizmu”⁶⁴, przez wprowadzenie materialnego rozumienia przestępstwa, którego centralny element tworzyło społeczne niebezpieczeństwo czynu, każdorazowo oceniane przez sędziego. Całokształt znamion przestępstwa otrzymał znaczenie poszlakowe. Oznaczało to po prostu możliwość subsumcji każdego zamachu na obowiązujący stan prawny jako przestępstwa⁶⁵.

Taka zmiana musiała się nieuchronnie odbić na wprowadzeniu karalności przygotowania. Art. 11 *Zasad przewodnich* zlikwidował rozróżnienie między przygotowaniem a usiłowaniem jako „tradycyjny relikwyt prawa burżuazyjnego”⁶⁶. Zamiast tego ustawa wprowadziła bliżej niezdefiniowane pojęcie „początku przestępstwa”. Chociaż część doktryny oraz ustawodawca Ukraińskiej SSR chciał pod to pojęcie kwalifikować tylko dotychczasową kategorię usiłowania⁶⁷, to Sąd Najwyższy ZSRR i Prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR⁶⁸ bardzo szybko stwierdziły, iż pojęcie „początku przestępstwa” oznacza jednolitą formę obejmującą przygotowanie i usiłowanie⁶⁹.

A. A. Пионтковский, *Уголовное право РСФСР. Общая часть*, т. 1, Москва–Ленинград 1928, s. 238; С. В. Познышев, *Учебник уголовного права: Общая часть*, Москва 1923, s. 136–138.

⁶¹ *Основные начала уголовного законодательства СССР и Союзных республик*, [w:] И. Т. Голяков, А. А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Москва 1953, s. 199.

⁶² Drukowane w: И. Т. Голяков, А. А. Герцензон, *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 годов*, Москва 1953, s. 257.

⁶³ А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 332; Г. И. Волков, *Классовая природа преступлений и советское уголовное право*, Москва 1935, s. 220.

⁶⁴ U. Schittenhelm, *Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht*, Freiburg 1993, s. 75; А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 326.

⁶⁵ Н. Крыленко, *Объяснительная записка к проекту уголовного кодекса*, „Еженедельник советской юстиции” 1925 № 38–39, s. 1232–1236 [1234–1235]; С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [75]; М. С. Строгович, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу редакции 1926 года*, „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [845].

⁶⁶ А. Я. Эстрин, *Уголовное право СССР и РСФСР*, Москва 1931, s. 62; А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 328–329; А. А. Пионтковский, *Уголовное право РСФСР. Общая часть*, т. 1, Москва–Ленинград 1928, s. 240; Г. И. Волков, *Классовая природа преступлений и советское уголовное право*, Москва 1935, s. 220.

⁶⁷ М. А. Чельсов-Бебутов, *В Киевском отделении УЮРО*, „Вестник советской юстиции” 1924, № 21 (31), s. 722–723 [722]; Н. Н. Паше-Озерский, *Несколько замечаний по поводу проекта УК РСФСР 1925 года*, „Вестник советской юстиции” 1926, № 4, s. 143–146 [144].

⁶⁸ *Постановление Верховного суда СССР от 7 мая 1928 года, утвержденным Президиумом ЦИК СССР 24 октября 1928 года*, w: И. Т. Голяков, *Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного суда СССР 1924–1944 годов*, Москва 1946, s. 78.

⁶⁹ С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [73]; М. С. Строгович, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу*

Odświeżony „przełom naukowy” prowadził do tego, że już dwa lata później uchwalony *Kodeks karny RSFR* znowu wyraźnie rozróżniał dwie formy stadialne przestępstwa: przygotowanie i usiłowanie (art. 19). Regulacja karalności obejmowała również przygotowanie, którego ustawowe znamiona przez obowiązywanie klauzuli generalnej doznały znacznego rozszerzenia. Karalne było teraz każde zachowanie sprawcy, które w jakikolwiek sposób przyczyniało się do dokonania przestępstwa, wszakże pod warunkiem, że sąd orzekający uznał je również za społecznie niebezpieczne. Zdziwienie natomiast budzi decyzja ustawodawcza dotycząca utrzymania stypizowanych sposobów dokonania czynu przestępnego. Zdecydowanie lepsze efekty w zakresie materialnego ukształtowania znamion czynu przestępczego osiągnięto by, wprowadzając jedynie klauzulę generalną. Brak granic znamion przygotowania był widoczny następnie w sowieckim orzecznictwie, które próbowało określić te granice przez ścisłe powiązanie wymogu istnienia zamiaru z rzeczywistym dokonaniem czynu przestępnego⁷⁰. Pod tym względem początkowo wydawało się, że osiągnięto pewien zakres ochrony przed samowolą ścigania karnego. Elastyczność klauzuli generalnej powodowała jednak fikcyjność tej ochrony⁷¹. Poprzez rozróżnienie usiłowania i przygotowania próbowano ułatwić sądom sowieckim racjonalny wymiar kary⁷². Ze względu na wyznaczenie wymiaru kary za przygotowanie i usiłowanie i tylko fakultatywną możliwość złagodzenia kary było to sensowne. *Kodeks karny* nie zawierał jednak legalnej definicji usiłowania. Sowiecka nauka i praktyka posiłkowały się definicją usiłowania zawartą w poprzednich kodeksach karnych lub w art. 16 k.k. Ukraińskiej SRR z dnia 1 czerwca 1927 r. Jako pogląd reprezentowany przez większość wykrystalizowała się doktryna formalno-obiektywna. Według niej, sprawca, podejmując czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do dokonania czynu zabronionego działa już obiektywnie niebezpiecznie. Zatem uzasadniający usiłowanie większy stopień bezprawności może wystąpić dopiero przy wypełnieniu cech obiektywnych, statuujących całość kształt znamion przestępstwa dokonanego⁷³. Jednakże ta doktryna tworzyła jedynie fundament dla rozdzielenia przygo-

редакции 1926 г. „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [857]; А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 326–327; Г. И. Волков, *Классовая природа преступлений и советское уголовное право*, Москва 1935, s. 220.

⁷⁰ Por. *Циркуляр Верховного суда СССР*, [w:] Д. Курский, П. Стучка, „Еженедельник советской юстиции” 1927, № 2, s. 43–44.

⁷¹ В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов, *Политическая юстиция в СССР*, Санкт-Петербург 2002, s. 175.

⁷² Н. Д. Дурманов, *Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву*, Москва 1955, s. 6; И. С. Тишкевич, *Приготовление и покушение по советскому уголовному праву*, Москва 1958, s. 98–99.

⁷³ Н.Ф. Кузнецова, *Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву*, w: *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 210–399 [269]; Н. В. Лясс, *Стадии преступной деятельности по советскому уголовному праву (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук)*, Ленин-

towania i usiłowania, nie zaś wiodący dogmat. Ogólnie niezbędność rozdzielenia przygotowania i usiłowania straciła na znaczeniu z powodu przesunięcia karalności na przygotowanie do przestępstwa i funkcji, jaką spełniało materialne pojęcie przestępstwa. Usiłowanie nieudolne z powodu takiego rozumienia społecznego niebezpieczeństwa nie mogło w żadnym wypadku pozostać bezkarne. Wynikało to z założenia, iż usiłowanie nieudolne z punktu widzenia społecznego niebezpieczeństwa jest porównywalne z usiłowaniem⁷⁴. Kwestia usiłowania zabobonnego, wcześniej zajmująca rosyjską doktrynę, została ośmieszona stwierdzeniem, że nowoczesny obywatel radziecki w żadnym wypadku nie posłużyłby się siłami nadprzyrodzonymi⁷⁵. Pozostawało to w sprzeczności z rozpowszechnionymi w Rosji aż do dziś wierzeniami ludowymi. Przepis art. 19 ust. 2 *expressis verbis* przewidywał prawną możliwość czynnego żalu. Faktycznie pozostawał on martwy aż czasu wydania orzeczenia Sądu Najwyższego ZSRR z 9 kwietnia 1948 r. w sprawie B.⁷⁶ Ponieważ był on już w art. 19 ust. 1 powiązany z negatywnie ujętym ustawowym znamieniem istoty czynu zabronionego, większość doktryny doszła do panującego aż po dzień dzisiejszy przekonania, że odstąpienie od dokonania nie może skutkować uwolnieniem od kary, lecz przede wszystkim nie może być kwalifikowane jako przygotowanie lub usiłowanie⁷⁷.

Dzięki usystematyzowaniu nie była już potrzebna konstrukcja rozszerzenia znamion czynu przestępczego⁷⁸. Karalne wobec tego było już rozpoczynające się buntowanie sprawcy przeciwko porządkowi prawnemu. Przez wprowadzenie materialnego rozumienia przestępstwa pozostawiono sądowi, oceniającemu społeczne niebezpieczeństwo czynu przestępczego, określenie granicy między bezkarnym i karalnym zachowaniem, a tym samym określenie ochrony jednostki przed nieuzasadnionym ściganiem karnym⁷⁹. Przez to przygotowanie i usiłowanie zostały włączone w przewencyjnie ukierunkowaną koncepcję karnoprawną. Twierdzono w związku z tym, że od ustroju społecznego, ustroju państwowego i porządku prawnego nie można wymagać bezczynnego wyczekiwania na wypeł-

град 1952, s. 12; А.Н. Трайнин, *Состав преступления по советскому уголовному праву*, Москва 1951, s. 313.

⁷⁴ А. А. Пионтковский, *Уголовное право РСФСР. Общая часть*, т. 1, Москва–Ленинград 1928, s. 246.

⁷⁵ В. Ф. Кириченко, *Значение ошибки по советскому уголовному праву*, Москва 1952, s. 55.

⁷⁶ Kazus cytowany i opracowany przez: М. М. Исаев, *Вопросы уголовного права в судебной практике*, Москва 1948, s. 104.

⁷⁷ Н. Д. Дурманов, *Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву*, Москва 1955, s. 193; М. Д. Шаргородский, *Вопросы общей части уголовного права*, Ленинград 1956, s. 130.

⁷⁸ С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [72].

⁷⁹ А. Я. Эстрин, *Уголовное право СССР и РСФСР*, Москва 1931, s. 62; С. П. Мокринский, *Покушение и приготовление в советском праве*, „Советское право” 1927, № 1, s. 56–81 [65]; М. С. Строгович, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу редакции 1926 г.*, „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [849].

nienie przez sprawcę formalnych warunków minimalnych. Osiągnięto w końcu wzmocnienie efektywnej siły uderzeniowej w walce przeciwko pozostającemu w sprzeczności do socjalizmu umyślnemu naruszeniu prawa⁸⁰. Temu mogła odpowiadać tylko subiektywna koncepcja uzasadniająca karalność niedokonania czynu przestępnego⁸¹. Oczywiście, nie można było pogodzić jej z ograniczeniem karalności, do czego tradycyjnie dążyła koncepcja obiektywna. To zaś wpływało na gwarancje ochrony prawnej jednostki: sowieckie sądy samowolnie skazywały na podstawie podejrzeń i powszechnie stosowanego zastraszania⁸². Szczególnie w ramach stalinowskich czystek w połowie lat 30. XX wieku karalność przygotowania służyła jako legalne uzasadnienie, jeśli chodziło o likwidację – faktycznych lub rzekomych – przeciwników politycznych⁸³.

Na tym tle można zauważyć, że radziecka nauka rozwiązała spór o uzasadnienie karalności: „Wszystkie te tak zwane instytucje burżuazyjnego prawa karnego stały się kryteriami społecznego niebezpieczeństwa”⁸⁴. Nie było już miejsca na oddzielną dyskusję o uzasadnieniu karalności przygotowania i usiłowania. W praktyce decydujące było zastosowanie art. 11, mówiącego o „środkach ochrony społecznej”, bez różnicowania dokonania i innych form stadialnych. Argumentacja obiektywna, ograniczająca karalność, nie mogła tu mieć zastosowania.

D) Reformy ustawodawcze lat 1958 i 1960

*Zasady ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych z 25 grudnia 1958 r.*⁸⁵, jak również *Kodeks karny RSFR z 27 października 1960 r.*⁸⁶ bardzo poważnie zreformowały radzieckie prawo karne. Akty te próbowały wprowadzić legalistyczne, racjonalne podstawy, odwołując się do zasady praworządności socjalistycznej⁸⁷. Tym samym wzmocniono również formalne znamiona czynu przestępnego. Te formalne znamiona czynu przestępnego miały funkcjonować komplementarnie obok materialnego elementu oceny czynu. Nawiązując do generalnej tendencji ustawodawczej w kwestii formalnego ujęcia przestępstwa,

⁸⁰ А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 332; Г. И. Волков, *Классовая природа преступлений и советское уголовное право*, Москва 1935, s. 220.

⁸¹ Т. Г. Понятовская, *Концептуальные основы системы и понятий институтов уголовного и уголовно-процессуального права*, Ижевск 1996, s. 157; G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, wyd. 3, Berlin 1932, s. 165.

⁸² Por. Die unklaren Abgrenzungsbeispiele bei: М. С. Строевич, *Приготовление к преступлению по уголовному кодексу редакции 1926 г.*, „Рабочий суд” 1927, № 10 (122), s. 845–852 [848].

⁸³ В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов, *Политическая юстиция в СССР*, Санкт-Петербург 2002, s. 175; Н. Ф. Кузнецова, И. М. Тяжкова, *Уголовное право России. Общая часть*, Москва 2005, s. 312.

⁸⁴ А. Н. Трайнин, *Критерии социальной опасности*, [w:] *Основы и задачи советской уголовной политики*, Москва 1929, s. 98–109 [98–99].

⁸⁵ *Основы законодательства СССР и союзных республик*, „Сборник законов” 1938–1961, Москва 1961, s. 727.

⁸⁶ Przedruk z: „Ведомости Верховного совета РСФСР” 1960, № 40, poz. 591.

⁸⁷ U. Schittenhelm, *Strafe und Sanktionensystem im sowjetischen Recht*, Freiburg 1993, s. 201.

zarówno przygotowanie, jak i usiłowanie były wyraźnie dokładniej określone w porównaniu do sporadycznych poprzednich uregulowań. Wszakże reformy te ograniczyły się jedynie do tego prawnotechnicznego postępu: nie osiągnięto natomiast zmiany materialnej sytuacji prawnej w zakresie granic karalności. Występujący w literaturze przedmiotu, od śmierci Stalina, spór dotyczący karalności przygotowania⁸⁸ nie doprowadził, w najmniejszym nawet stopniu, do choćby początkowej dekryminalizacji (art. 15 ust. 1 *Zasad* bądź art. 15 ust. 1 k.k. RSFR). Usiłowanie zdefiniowane było każdorazowo w przepisie art. 15 ust. 2 obu kodyfikacji jako „zachowanie zmierzające bezpośrednio ku dokonaniu”. Na skutek nowo wprowadzonego wymogu bezpośredniości usiłowanie zostało ściśle związane ze znamionami dokonanego czynu przestępczego. Orzecznictwo sądowe wywnioskowało z tego wymóg bezpośredniego zamiaru jako warunku karalności usiłowania⁸⁹. Taka wykładnia musiała obowiązywać *a maiore ad minus* również w przypadku przygotowania i w ten oto sposób próg bezprawności oznaczony został również w przypadku dokonanego w zamiarze bezpośrednim przygotowania.

E) Zmiany w okresie głośności i pierestrojki

Nowy impuls do reform otrzymało sowieckie prawo karne w czasach głośności i pierestrojki. Na płaszczyźnie sowieckiej, 2 lipca 1991 r. zostały ustanowione nowe *Zasady ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych*⁹⁰, które jednakże w związku z rozwiązaniem ZSRR nie weszły w życie. W zakresie oznaczenia granic karalności regulacje te nie czyniły dużych zmian. Wzorowane były bowiem bardzo mocno na systematyce i sformułowaniach *Zasad* z 1958 r. Jedynie karalność przygotowania została ograniczona (art. 17 ust. 1 zd. 2) do ciężkich i szczególnie ciężkich przestępstw.

4. Kodeks karny Federacji Rosyjskiej z 1996 r.

Po historycznym upadku Związku Sowieckiego, w świadomości praktyków i teoretyków pozostała konieczność reformy prawa karnego. W 1996 r. doszło do wydania *Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej*, który w sposób wyraźny

⁸⁸ Por. spory na łamach czasopisma „Социалистическая законность”: Т. В. Церетели, *Наказуемость приготовления к преступлению по советскому уголовному праву*, „Социалистическая законность” 1954, № 12, s. 10–14; М. И. Ковалев, *Ответственность за приготовительные к преступлению*, „Социалистическая законность” 1954, № 8, s. 20–23; А. Н. Трайнин, *Уголовная ответственность за приготовительные к преступлению действия*, „Социалистическая законность” 1953, № 12, s. 28–33.

⁸⁹ Stałe orzecznictwo w „Бюллетень Верховного суда СССР” 1963, № 4, s. 20.

⁹⁰ *Основы законодательства СССР и Союзных республик, Закон N-2281-I*, „Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного совета СССР” 1991, № 30, poz. 862.

naznaczony był wolą kontynuacji reform z początku lat 90. i rozwijał tendencje w zakresie formalizacji dotychczasowego ustawodawstwa karnego.

Podczas gdy definicja usiłowania (art. 30 ust. 3) w dalszym ciągu nawiązywała do poprzedniej regulacji z 1960 r., to karalność przygotowania odnosi się (art. 30 ust. 2) tylko do ciężkich i szczególnie ciężkich przestępstw w rozumieniu art. 15. Przy tym chodzi tu o wprowadzenie regulacji karalności: art. 30 ust. 2 wyznacza nie tylko karalność wyjątkową w przypadku przygotowania ciężkich i szczególnie ciężkich czynów przestępnych⁹¹, lecz zawiera wyjątek w stosunku do czynów o mniejszej społecznej doniosłości. Wyraża się w nim przyjęcie nieskomplikowanej prawnej instytucji przygotowania przestępstwa. Jest ono uważane, co do zasady, za karygodny czyn niedokonany (art. 29 ust. 2)⁹². Poszczególne sposoby wykonania przygotowania zostały rozszerzone (art. 30 ust. 1) w porównaniu do poprzednich norm prawnych. Odtąd pod pojęciem przygotowania ujęto przygotowanie, wytworzenie, przysposabianie środków i narzędzi, jak również rozpoznanie współuczestniczących oraz wejście w porozumienie w celu dokonania przestępstwa. Jednakże przyjęcie nowych sposobów wykonania przygotowania nie doprowadziło do rzeczywistego rozszerzenia karalności przygotowania, lecz przedstawia jedynie pewną typizację sposobów wykonania czynu objętych dotychczas klauzulą generalną. Tym samym klauzula generalna, ledwie przewyższająca nieokreśloność, a przez to niepewność prawną, traci swój najważniejszy obszar zastosowania. Jeżeli uznaje się prawo karne jako fragmentaryczne, a nie jako wszechobejmujące, tym samym jest to trudne do uzasadnienia. Regulacja odstąpienia od dokonania zawarta w przepisie art. 31 została uzupełniona szczególnymi regulacjami odstąpienia od dokonania czynu przez współuczestników i współsprawców. Przepis art. 66 przewiduje obligatoryjną możliwość złagodzenia kary w stosunku do przygotowania i usiłowania.

W dalszym ciągu rosyjska nauka prawa karnego nie chce nic wiedzieć o dyskusji dotyczącej podstaw prawa karnego. W jej rozwiązaniach dotyczących przeróżnych problemów związanych z instytucją przygotowania i usiłowania podkreśla ona szczególnie znaczenie obiektywnego przybliżania się sprawcy do dokonania przestępstwa. Bezprawność przygotowania ma istnieć w stworzeniu obiektywnej podstawy dla późniejszego konkretnego niebezpieczeństwa⁹³,

⁹¹ Tak wszakże: A. В. Яшин, *О стадиях преступного поведения*, [w:] *Современные актуальные вопросы государства, права и юридического образования: Материалы Всероссийской научно-практической Интернет-конференции*, Тамбов 2004, s. 263–268 [264]; Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский, *Дифференциация ответственности в уголовном праве*, Санкт-Петербург 2002, s. 111.

⁹² М. В. Феоктистов, *Приготовление к преступлению и вопросы уголовной ответственности*, [w:] *Уголовное право в XXI веке*, Москва 2002, s. 217–223 [218]; В. Б. Малинин, А. А. Клюев, *Энциклопедия уголовного права*. т. 5, *Неоконченное преступление*, Санкт-Петербург 2006, s. 328.

⁹³ В. Б. Малинин, В. Д. Иванов, *Энциклопедия уголовного права*, т. 5, *Неоконченное преступление*, Санкт-Петербург 2006, s. 155.

bezwprawność usiłowania zaś w jego realizacji. Za tą wysuniętą na pierwszy plan obiektywizacją ukrywa się wszakże subiektywnie zdominowany kierunek, który koncentruje się na społecznie niebezpiecznej postawie sprawcy. W ten oto sposób prewencja polegająca na odstraszeniu od popełniania przestępstw traktowana jest jako miarodajne usprawiedliwienie wprowadzenia karalności przygotowania⁹⁴. W przypadku natomiast, gdy przekroczenie granic karalności nie zakłada żadnego konkretnego bezpośredniego niebezpieczeństwa dla przedmiotu czynu zabronionego – i jeżeli już nawet w ten sposób pozwala się usprawiedliwić prawnokarną reakcję na przygotowanie⁹⁵ – wówczas podstawę pociągnięcia do odpowiedzialności karnej nie będzie stanowiło przygotowanie, lecz okoliczność, czego mógłby dokonać sprawca, gdyby mu nie przeszkodzono⁹⁶. Te rozważania odnoszą się również do usiłowania nieudolnego, które przez absolutną większość doktryny uważane jest również za karalne⁹⁷.

Na podstawie obecnego stanu prawa karnego w Federacji Rosyjskiej można sformułować pogląd, iż podstawą odpowiedzialności za przygotowanie i usiłowanie jest urzeczywistnienie bezprawia, które wyraża złą wolę sprawcy jako element podstawowy przestępstwa i stanowi prawdziwą podstawę karalności zachowania się sprawcy przed dokonaniem przestępstwa jako zasadniczej formy jego popełnienia⁹⁸. Żeby nie rozszerzać bezgranicznie karalności, stanowisko subiektywne doświadcza jedynie pewnej drobnej obiektywnej korekty. Do wywołania karalności wymagane jest odzwierciedlenie złej woli w działaniu lub zaniechaniu sprawcy⁹⁹. Klasyczna funkcja gwarancyjna całokształtu znamion

⁹⁴ А. В. Васильевский, *Дифференциация уголовной ответственности и наказания за неоконченное преступление*, [w:] *Юридическая техника и вопросы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе*, Ярославль 1998, s. 80–87 [82].

⁹⁵ А. И. Ситникова, *Приготовление к преступлению и покушение на преступление*, Москва 2006, s. 143; С. Ф. Милюков, *Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа*, Санкт-Петербург 2000, s. 73.

⁹⁶ Н. Ф. Кузнецова, *Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву*, w: *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 210–399 [246].

⁹⁷ Н. Ф. Кузнецова, *Ответственность за приготовление к преступлению и покушение на преступление по советскому уголовному праву*, w: *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 210–399 [313]; А. И. Рагор, О. Ф. Шишов, *Уголовное право России. Части общая и особенная: Курс лекций*, Москва 2005, s. 241; И. С. Тишкевич, *Приготовление и покушение по советскому уголовному праву*, Москва 1958, s. 170.

⁹⁸ В. Н. Кудрявцев, А. В. Лунеев, В. В. Наумов, А. М. Яковлев, *Уголовное право России. Общая часть*, Москва 2004, s. 240; М. Д. Шаргородский, *Вопросы общей части уголовного права*, Ленинград 1956, s. 123; А. Н. Трайнин, *Уголовное право. Часть общая*, Москва 1929, s. 323; А. В. Васильевский, *Дифференциация уголовной ответственности и наказания за неоконченное преступление*, [w:] *Юридическая техника и вопросы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе*, Ярославль 1998, s. 80–87 [82].

⁹⁹ Н. Ф. Кузнецова, *Значение преступных последствий для уголовной ответственности*, [w:] *Избранные труды*, Санкт-Петербург 2003, s. 26–209 [152]; А. И. Рагор, О. Ф. Шишов, *Уголовное право России. Части общая и особенная: Курс лекций*, Москва 2005, s. 231; М. П. Редин, *Преступления по степени их завершенности*, Москва 2006, s. 71–72; С. В. Познышев, *Основные начала*

ustawowych przewidzianych dla przygotowania i usiłowania powinna jeszcze mocniej oddziaływać na świadomość osób stosujących prawo¹⁰⁰. Poprawne jest zatem obniżanie progu odpowiedzialności karnej, przede wszystkim przez odwołanie klauzuli generalnej do stanu faktycznego przygotowania, w ten sposób, że – w ramach ciężkiej i szczególnie ciężkiej przestępczości – można reagować prawnokarnie na wszystkie formy stadialne, pod warunkiem wszakże, że można udowodnić ogólne niebezpieczeństwo sprawcy¹⁰¹. Rozwiązanie takie jako forma prawnej ochrony przed nadmiernym ściganiem karnym i sądową samowolą wydaje się być niewystarczające.

5. Rosyjska nauka między prawem radzieckim a recepcją prawa przedrewolucyjnego

Kodeks karny z 1996 r., pomimo istotnych nowelizacji, nie doprowadził do przełomu w dotychczasowej sytuacji i praktyce prawnej. Znamionem relukcji socjalistycznej kultury prawnej jest z całą pewnością materialna definicja przestępstwa. Również w literaturze przedmiotu funkcjonują dotychczasowe argumenty. Tytułem przykładu nawet obecnie tylko pojedyncze głosy domagają się całkowitego odstąpienia od ogólnego typu przestępstwa przygotowania na rzecz pojedynczych przepisów karnych w części szczególnej k.k., które samodzielnie określałyby przygotowanie do określonych przestępstw, jak jest to regulowane w państwach zachodnioeuropejskich¹⁰².

W sytuacji gdy przedrewolucyjne poglądy wyrażane w literaturze przedmiotu stwarzały problemy w zakresie regulacji prawnych przygotowania i usiłowania,

науки уголовного права. Общая часть уголовного права, Москва 1912, s. 359–360; А. В. Васильевский, *Дифференциация уголовной ответственности и наказания за неоконченное преступление*, [w:] *Юридическая техника и вопросы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе*, Ярославль 1998, s. 81–87 [82]; А. Замалайтис, *Разграничение приготовления и покушения*, „Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР”. Право, т. XVIII, Вильнюс 1983, s. 18–27 [21].

¹⁰⁰ Odnośnie relacji między modelem znamion czynu przestępczego w państwie prawa a autorytarnym prawem karnym: R. Maurach, K.-H. Gössel, H. Zipf, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Teilband 2, Heidelberg 1989, § 39 II Rn. 17.

¹⁰¹ Por. wywody w: А. И. Рапог, О. Ф. Шишов, *Уголовное право России. Части общая и особенная: Курс лекций*, Москва 2005, s. 228; В. Д. Меньшагин, А. А. Пионтковский, *Уголовное право. Общая часть*, Москва 1948, s. 391; М. П. Редин, *Преступления по степени их завершенности*, Москва 2006, s. 111; М. Д. Шаргородский, *Вопросы общей части уголовного права*, Ленинград 1956, s. 123; И. С. Тишкевич, *Приготовление и покушение по советскому уголовному праву*, Москва 1958, s. 14.

¹⁰² М. В. Гринь, *Неоконченное преступление (Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук)*, Краснодар 2003, s. 86–88; А. И. Ситникова, *Институт неоконченного преступления: проблемы и новации*, „Черные дыры в российском законодательстве” 2004, № 2, s. 162–164 [164].

a w piśmiennictwie sowiecko-rosyjskim zostały napiętnowane jako poglądy burżuazyjno-kontrewolucyjne¹⁰³ można wszakże wskazać pewne zainteresowanie tą tradycyjną nauką. Bez względu na całą polemikę trzeba więc stwierdzić, że te poglądy zawsze były obecne. Należy jednak podnieść, że nie udało się wyemancypować prawa sowieckiego od utartej tradycji prawnej. Wszystkie nowości, które – rzekomo – wprowadziła teoria prawa socjalistycznego, nie mogły jednak wyciszyć dyskusji o klasycznych problemach prawnych. Nawet konsekwentna przemiana materialnej definicji przestępstwa z jej ukierunkowaniem na społeczne niebezpieczeństwo czynu nie udała się w żadnym czasie. W przeciwnym wypadku nie potrzebowałaby ona ustawowego rozróżnienia przygotowania od usiłowania, jak również usiłowania od dokonania. W tej sytuacji w jakikolwiek sposób wyrażony bunt wobec porządku prawnego wystarczyłby do wywołania karalności. Zatem nie może dziwić, że mimo wyraźnej ustawowej regulacji nie spotyka się z powszechną aprobatą karalność przygotowania związana z pojęciem społecznego niebezpieczeństwa czynu¹⁰⁴. Kontynuowanie dyskusji o nieudolnym usiłowaniu wydaje się zupełnie niezrozumiałe. Bunt wobec porządku prawnego może przecież zostać wyrażony również w usiłowaniu nieudolnym. Zatem oczywista była karalność przygotowania i usiłowania, wszakże nie tak do końca zrozumiała, jak to radziecka doktryna chciała przedstawić.

6. Podsumowanie: subiektywna teoria prawno-karna jako wynik polityki kryminalnej

Subiektywna teoria prawa karnego ugruntowała się już w prawie karnym późnego okresu caratu rosyjskiego, a szczególnego znaczenia nabrała wraz z prewencyjnym ukierunkowaniem w okresie prawa radzieckiego. Rozważając całe ustawodawstwo karne w świetle uwarunkowań historycznych, okazuje się, że subiektywizacja skutkującej odpowiedzialnością karną minimum zachowania odbywała się pod silnym wpływem politycznym. Nie tylko więc zamieszki w państwie cara Aleksandra II doprowadziły do rozszerzenia karalności usiłowania w ustawie z dnia 9 marca 1864 r. Wraz z zamachem na cara po 1870 r. została rozszerzona karalność na przygotowanie do popełnienia przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa, przestępstwa obrazy majestatu, ale

¹⁰³ А. Н. Трайнин, *Критерии социальной опасности*, [w:] *Основы и задачи советской уголовной политики*, Москва 1929, s. 98–109 [98–99]; А. А. Пионтковский, *О некоторых спорных вопросах теории уголовного права*, [w:] А. А. Пионтковский, *Марксизм и уголовное право. Сборник статей*, Москва 1929, s. 4–50 [47].

¹⁰⁴ Zob. np.: Т. В. Церетели, *Наказуемость приготовления к преступлению по советскому уголовному праву*, „Социалистическая законность” 1954, № 12, s. 10–14 [13]; М. А. Чельсов, *Спорные вопросы учения о преступлении*, „Социалистическая законность” 1947, № 4, s. 7–9 [9].

również przestępstwa niesubordynacji (włóczęgostwa). Również w radzieckim prawie karnym próg karalności w interesie możliwie najbardziej pełnej ochrony porządku prawnego i społecznego został ustalony zdecydowanie zbyt nisko. Odrzucenie obiektywnych granic karalności w *Przewodnich zasadach prawa karnego RSFRR* z 12 grudnia 1919 r. było reakcją na niestabilną sytuację polityczną i ekonomiczną w kraju: Rosja była nie tylko w stanie wojny domowej, targana wewnętrznymi zamieszkami, lecz również doświadczana klęskami głodowymi. Wprowadzenie Nowej Polityki Ekonomicznej spowodowało powrót do liberalnej tradycji prawa karnego, która uwidoczniła się w *Kodeksie karnym* z 1922 r. Jako filary obwieszczonej przez Stalina polityki budowy komunizmu ustanowiło ustawodawstwo karne z lat 1924 i 1926 priorytet ochrony porządku społecznego ponad interesem jednostki. Ochrona interesu jednostki została w zakresie prawa karnego zminimalizowana. Dopiero w czasie destalinizacji ustawodawca mocno zaakcentował obiektywne granice karalności, przez okoliczność, że jasno określił minimalne wymogi dotyczące znamion czynu przestępnego, skutkujące karalnością zachowania. Aktualny k.k. kontynuuje tę formalizację, co uwidacznia się przez typizację dalszych rodzajów przygotowania i prawną możliwość obligatoryjnego złagodzenia kary. Jednakowoż stwierdzić należy, że zasada subiektywna dominuje aż po dzień dzisiejszy i dlatego też nie może wprowadzać w błąd czysto terminologiczne ukrycie tej problematyki.